

Anna Budzanowska

Muślinowa rebelia

Kobiety libertynizm erudycyjny
oświeceniowej Francji
i jego tropy w tradycji feministycznej

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Anna Budzanowska, doktor nauk politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, specjalistka w zakresie historii doktryn politycznych i prawnych, łączy zaangażowanie akademickie z pracą w administracji publicznej. Pełnomocniczka Prezydenta Katowic ds. Europejskiego Miasta Nauki Katowice 2024.

Muślinowa rebelia

Kobięcy libertynizm erudycyjny
oświeceniowej Francji
i jego tropy w tradycji feministycznej

Anna Budzanowska

Muślinowa rebelia

Kobiety libertynizm erudycyjny
oświeceniowej Francji
i jego tropy w tradycji feministycznej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2025

RECENZJE

Krystyna Chojnicka

Roman Bäcker

Tocz, tocz gnuśne wody posępna Sekwano.
Spowitych pod mostami twymi jadowitą parą
Ciał przeciągnęło tyle sztywnych, zgniłych wielce
Że dusze ich uznają Paryż za mordercę.

Paul Verlaine, *Nokturn paryski*

Spis treści

11	Wstęp
17	Libertynki erudycyjne w warsztacie badawczym doktryn politycznych
17	Przywracanie dziedzictwa ideowego
20	Cele i proces badawczy
23	Metody i narzędzia badawcze
27	Jeszcze o źródłach
29	Struktura pracy
35	Rozdział 1. Libertynizm erudycyjny – pojęcie i jego transformacje
35	1.1. Historia pojęć „libertyni”, „libertynizm” w kontekście francuskiego społeczeństwa od XVI wieku do rewolucji 1789 roku
35	1.1.1. Ujęcie znaczeniowe
35	Analiza genezy i znaczenia terminu oraz jego ewolucja w epoce nowożytnej
37	Rozgałęzienie libertynizmu w XVII wieku
38	Współczesne dyskusje nad pojęciem libertynizmu
40	1.1.2. Ujęcie historiograficzne
40	Ewolucja libertynizmu erudycyjnego na tle nowożytnych teorii dyskursywnych i społeczno-ustrojowych procesów antyreligijnych
42	Od emancypacyjnych potyczek ideowych po radykalizację myślenia antyreligijnego
45	1.1.3. Ujęcie społeczne
45	Ludowy libertynizm kontrkultur
46	Libertynizm arystokratyczny
49	1.2. Rozwój libertynizmu. Prynccypia doktrynalne
49	1.2.1. Krytyka religijna jako narzędzie polityczne
50	Impuls do antyreligijnych postaw pod wpływem wojen religijnych
52	1.2.2. Racja rozumu jako idea poszukiwania wiedzy
53	1.2.3. Wolność w obyczajowości i emancypowanie sfery publicznej
55	1.2.4. Utilitas i moralność w polityce

57 ____ **Rozdział 2. Przedświt. Radykalne oświecenie**

- 58 ____ 2.1. Mroczne dziedzictwo: religia a kobiety w absolutystycznej Francji
- 62 ____ 2.2. Zjawisko tajnej filozofii i teorii krytyki biblijnej
- 62 ____ Niewidoczne więzi w walce o wolność myśli w radykalnym oświeceniu:
filozofowie konspiracyjni a cenzura królewska
- 66 ____ Ślady intelektualnego libertyńskiego fermentu protofeministycznego
- 76 ____ 2.3. Ewolucja percepcji kobiety w teoriach antyreligijnych tajnych filozofów
- 76 ____ Kobiety w cieniu oświeconego myślenia
- 78 ____ Kontrowersje i wykluczenia: analiza kobiecego podejścia do wiary w teoriach
tajnych filozofów
- 85 ____ Kobiece głosy w dialogu antydogmatycznym encyklopedystów
- 91 ____ 2.4. Émilie du Châtelet. Tajna filozofka radykalnego oświecenia
- 95 ____ Odkrywanie zaginionego dziedzictwa Émilie du Châtelet w kanonie naukowym
- 100 ____ 2.4.1. Examens de la Bible. Opus magnum krytyki biblijnej
- 104 ____ Odkrywanie prawdy w nieprzyjaznych czasach
- 108 ____ Polemika komparatystyczna du Châtelet. Konfrontacja tez biblijnych z wiedzą
naukową i faktami historycznymi
- 113 ____ Emiliańska rewolucja. Mitologia płci w świetle tekstów biblijnych
- 117 ____ 2.5. Wpływ tajnej filozofii na podglebie ideowe *la laïcité*
- 121 ____ **Rozdział 3. Przedburze. Epoka encyklopedystów**
- 123 ____ 3.1. Kobiety w teoriach encyklopedystów
- 123 ____ 3.1.1. Patriarchat, emocje i ograniczenia. Teorie Diderota na temat kobiet
- 129 ____ 3.1.2. Pomiędzy egalitaryzmem a konserwatyzmem. Rousseau a feminizm
- 129 ____ Teoria komplementarności płci
- 132 ____ Granice kobiecej emancypacji w ideach Rousseau
- 137 ____ Cień Rousseau w walce o prawa kobiet
- 140 ____ 3.2. Ewolucja dróg awansu kobiet w oświeceniowej Francji
- 140 ____ 3.2.1. Walka o przestrzeń twórczą. Kobiece manifesty w sferze sztuki
i literatury
- 145 ____ 3.2.2. Przedśionek emancypacji i laboratorium idei. Oświeceniowe salony
- 148 ____ 3.2.3. „Salonnières”. Patronki modernizacji społecznej
- 155 ____ 3.3. „Orzeł w klatce z tiulu”. Louise d'Épinay i kobieca perspektywa przemian
- 160 ____ 3.3.1. „La Correspondance littéraire, philosophique et critique”
- 164 ____ Imperatyw postępu. Świecka rewolucja kształcenia
- 166 ____ „L'Histoire de Madame de Montbrillant”. Diagnoza kobiecych wykluczeń
- 168 ____ „Mes Moments heureux”. Manifest ideowy d'Épinay

170	3.4. Postulaty wolnościowe kobiet w dziedzictwie encyklopedyzmu
175	Rozdział 4. Burza i zmierzch. Rewolucyjne paradoksy
175	4.1. Emancypacyjne rewindykacje prawno-polityczne
178	4.1.1. Transpozycje polityczne i symboliczna stygmatyzacja
181	4.1.2. Materialne dziedzictwo prawne rewolucjonistek
181	Skrzydła emancypacji
184	Regres
188	4.2. Ideowe tropy emancypacji
188	4.2.1. Condorcet i filozoficzne podstawy walki kobiet o prawną podmiotowość
190	4.2.2. Ofiary rewolucyjnej furii. Idee obywatelskie Pauline Léon, Claire Lacombe oraz Olympe de Gouges
192	Towarzystwo Rewolucyjnych Obywatelek Republikańskich. Zaczątki reprezentacji politycznej
194	Deklaracja praw kobiety i obywatelki. Manifest polityczny
197	4.2.3. Wojna kokard. Ideowy spór w łonie kobiecego republikanizmu
197	Antyrepublikańskie idee Louise de Kéralio-Robert
202	Koncepcje równościowe Etty Palm d'Aelders
206	4.2.4. Trajektorie kultury i polityki. Myśl polityczna Germaine de Staël
217	4.3. Utracone nadzieje. Kobiące dziedzictwo wolnościowe dekady rewolucji
221	Doktryna oświeceniowych liberynek erudycyjnych. Rekapitulacja
231	Epilog
231	Fale
234	Kontynuacje
245	Bibliografia
245	Teksty źródłowe
251	Publikacje książkowe
262	Artykuły w monografiach
265	Czasopisma i artykuły w czasopismach
268	Źródła internetowe
273	Akty normatywne
275	Indeks osób
287	Summary

Oddana do rąk czytelników książka opisuje myśl osiemnastowiecznych francuskich wolnomyślicielek nurtu libertynizmu erudycyjnego (*libertinage érudit*), a w szczególności zawarte w niej koncepcje odnoszące się do Kościoła i religii oraz edukacji i sfery spraw publicznych. Badania nad teoriami ówczesnych przedstawicielek *libertinage érudit* mają istotne znaczenie dla współczesnych dyskusji o relacji jednostka–społeczeństwo–państwo z perspektywy kobiecej, tym bardziej że zjawisko libertynizmu erudycyjnego jest jednym z mniej znanych w historii kobiet. Nadszedł zatem czas, by podjąć próbę uwspólnienia indywidualnego dziedzictwa jego przedstawicielek poprzez opracowanie i wskazanie rozpoznawalnych cech ich poglądów odnoszących się do sfery społecznej i politycznej. Pozwoli to pokazać nurt osiemnastowiecznych erudytek – zarówno oponentek, jak i patronek sukcesów bardziej rozpoznawalnych myślicieli epoki – w rozwoju feminizmu francuskiego. Rekapitulacja ich spuścizny intelektualnej stworzy szansę na rehabilitację ich roli w nauce jako protoplastkom francuskiej myśli feministycznej.

Książka ta jest próbą zbadania ideowych źródeł kobiecych postulatów emancypacyjnych, które pojawiły się we Francji w czasie rewolucji 1789 roku w formie rewindykacji prawnych. Intuicja badacza podpowiada, że zarysy tych koncepcji powstały już wcześniej, prekursorstwo jest bowiem obecne niemal we wszystkich nurtach doktrynalnych stanowiących zaczyn nowego myślenia i normowania rzeczywistości. Przynotować tu wypada trafną obserwację Krystyny Chojnickiej, odnoszącą się do historii doktryn: „doceniajmy prekursorów otwierających nowe perspektywy widzenia państwa i prawa, lecz nie przeceniajmy ich roli w całości procesów dziejowych”¹.

Kształtowaniu się doktryn politycznych towarzyszą bez wątpienia przemiany świadomości społecznej. Dotyczy to nie tyle nowych idei politycznych,

1 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 277–295, <https://doi.org/10.14746/cph.2013.65.2.14>

ile podglebia, z którego mogły wyrosnąć. W oświeceniowej Francji przyczyniła się do tego rewolucja naukowo-filozoficzna, która skruszyła aksjomaty i paradygmaty ustrojowe monarchii *ancien régime*². Dlatego pytając o powód skierowania uwagi na dziedzictwo intelektualne osiemnastowiecznych wolnomyślicielek, podparto się poglądami Wernera Heisenberga, który stwierdził: „Idee polityczne tylko dlatego mogą mieć niekiedy decydujący wpływ na szerokie masy, że są zgodne lub zdają się zgodne z ich najbardziej żywotnymi interesami”³.

U podstaw analizy teorii erudytek stało dążenie do ustalenia początków francuskiej kobiecej myśli emancypacyjnej, nawet jeśli ów „początek” był momentem umownym, bo jak przekonuje Chojnicka: „W naszym systemie postrzegania historii (historii myśli politycznej i prawnej) w jej ujęciu chronologicznym jest to nieodzowne”⁴.

Uznając zatem, że teorie osiemnastowiecznych erudytek mogły stanowić stadium wyjściowe w myśleniu o zmianie statusu społecznego i upodmiotowieniu kobiet we Francji, przyjęte zostały momenty przełomowe, które pomogły uporządkować etapy analizy mechanizmów światopoglądowej przemiany od narodzin idei kobiecego libertynizmu erudycyjnego i postulatów tworzących

2 Przyjmuję, że *ancien régime* (z fr. stary porządek) to okres w historii Francji trwający od XV wieku do wybuchu rewolucji francuskiej w 1789 roku, charakteryzujący się rządami monarchii absolutnej, feudalną strukturą społeczną oraz systemem przywilejów dla elit w zakresie organizacji społecznej, gospodarczej, religijnej i politycznej. Francuskie oświecenie natomiast definiuję jako epokę intelektualną, której główne idee rozwinęli chronologicznie najpierw radykalni filozofowie (około 1650–1750), następnie encyklopedyści, promując wolność, postęp oraz krytykę absolutyzmu i autorytetów religijnych. Ich myśl ukształtowała podejście do praw człowieka, równości społecznej i reform, przygotowując grunt pod zmiany polityczne, które przyniosła rewolucja 1789 roku. Przejście od oświecenia do romantyzmu symbolicznie wyznacza dzieło Madame de Staël *De l'Allemagne* (1813), które – odchodząc od racjonalizmu – wprowadzało do kultury francuskiej idee emocji, duchowości i indywidualizmu, charakterystyczne dla romantyzmu.

3 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, w: *Tendencje rozwojowe myśli politycznej i prawnej*, red. M. Maciejewski, M. Marszał, M. Sadowski, Prace Naukowe Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, seria: e-Monografie, nr 43, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2014, s. 115–133, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/46500/11_Chojnicka_Jaskolski.pdf [dostęp: 11.11.2023].

4 K. Chojnicka, M. Jaskólski, *Kilka uwag na temat pojęcia rozwoju w myśli politycznej i prawnej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. 65, z. 2, s. 278, <https://doi.org/10.14746/cph.2013.65.2.14>

doktrynę. Należy pamiętać, że myśl polityczna jako koncepcja doktrynalna przybiera różne formy, nie zawsze są to traktaty, manifesty, programy czy deklaracje. Można ją natomiast odtworzyć, gdy staje się czytelnym przekazem dla odbiorcy, do którego została skierowana. Myśl polityczna erudytek krążyła w różnej formie w tajnym kręgu wtajemniczonych poza wiedzą władzy monarszej i kościelnej, ulegając ciągłym mutacjom i ewolucjom. W zgodzie więc z obserwacją Hansa-Georga Gadamera, że „historię pisze się wciąż na nowo, bo jesteśmy stale określanymi przez naszą terażniejszość... To, co zdawało się jedynie rekonstrukcją minionego sensu, stapia się z tym, co przemawia do nas bezpośrednio jako prawda poprzez stopień horyzontu terażniejszości i horyzontu przeszłości”⁵, erudycyjny system idei zostanie zrekonstruowany poprzez odtworzenie i zinterpretowanie myśli jego oświeceniowych twórczyń.

Ewolucja ról społecznych kobiet i przeobrażenia kontekstów postaw emancypacyjnych od czasu *ancien régime* do współczesności wpłynęły na postrzeganie, stopniowo odkrywanych, pism erudytek jako nieistotnych lub trudnych do zrozumienia. Libertynki erudycyjne były pomijane w przestrzeni ideowej, a gdy już się pojawiały, uważano je raczej za zjawisko incydentalne niż wyjątkowe⁶. Tymczasem tematy, które podejmowały – takie jak obecność religii w sferze publicznej, nierówność w dostępie do wiedzy i w programach kształcenia czy problem politycznej reprezentacji – są nadal aktualne. Unaocznily to późniejsze fale feminizmu, które wraz z upływem czasu stały się świadectwem walki ze stereotypami związanymi z płcią, krytyką przekonań dotyczących tożsamości kobiet oraz polemiką z obiegowymi poglądami na temat roli kobiet w sferze prywatnej i społeczeństwie. Jaskrawym przykładem powtarzalności praktyk dyskryminacyjnych są niedawne wydarzenia w Polsce – państwie świeckim – gdzie w kontekście polemiki z Kościołem, pretendującym do miana autorytetu dyktującego prawo i jedynego arbitra prawdy, agnostyczna i ateistyczna część społeczeństwa ponownie musiała manifestować przeciwko religijnej dogmatyce w sferze normotwórczej⁷.

5 Tamże, s. 290.

6 J. Kierul, *Émilie du Châtelet i Voltaire*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2014.

7 Egzemplifikacją współczesnych wyzwań wpływających na życie kobiet i przekształcających komunikację kulturową i społeczną na skutek kościelnych interwencji w polityki publiczne państw są radykalne zmiany prawne wywołane dogmatyką religijną ingerującą w sferę normatywno-polityczną, np. w Polsce zmiany po wyroku Trybunału wprowadzającym niemal całkowity zakaz aborcji, w Afganistanie polityka talibów wobec kobiet, czy zaostrzenie prawa aborcyjnego w kilkunastu stanach USA.

Kolejnym powodem, dlaczego warto opracować doktrynalny portret erudek, jest pułapka perspektywy biograficznej, w którą zostały schwyte. Dzieła libertyńskie, zwłaszcza te, które wyszły spod pióra kobiet, były postrzegane li tylko jako intymne pamiętniki. Ograniczało to interpretację poznawczą i skłaniało do skupiania się raczej na związkach erotycznych francuskich dam ze słynnymi filozofami. W konsekwencji twórczość erudek deprecjonowano jako wtórną, naśladowczą czy imitacyjną⁸. Najnowsze badania polemizują z takim podejściem, potwierdzając, że jest ono niesprawiedliwe wobec dzieła filozofek i pisarek⁹. Dodatkowo słabością dotychczasowych rozważań było pominięcie w nich hipotez interpretacyjnych składających się na całościową doktrynę, otwierającą perspektywę na wyzwania uniwersalne, przed którymi stanęły kobiety przywoływane w niniejszej książce, i dającą sposobność ukazania związków tej doktryny z wyzwaniami, przed którymi stanęły francuskie feministki w kolejnych epokach.

Powyższe przesłanki, by ponownie przyrzeć się twórczości erudek, wyrażają intuicję badacza i są punktem wyjścia do dalszych prac. Szkice z zakresu historii (biografistyka i historia kobiet), literaturoznawstwa i filozofii stanowią odniesienie do przedstawienia teorii francuskich osiemnastowiecznych wolnomyślicielek w ujęciu nauk politycznych. Nowatorstwo podejścia prezentowanej analizy polega na ocenie tradycyjnych oświeceniowych teorii wolnościowych z perspektywy feministycznej, co stało się możliwe w ostatnich dekadach XX wieku, gdy otworzyły się nowe możliwości rozwoju badań nad oświeceniową myślą erudycyjną¹⁰, głównie dzięki eksploracji tajnej literatury filozoficznej (*philosophie clandestine*)¹¹ oraz wpływowych przedsięwzięć edukacyjnych ówczesnych elit („La Correspondance littéraire, philosophique et critique”). Stopniowo

8 S.M. Hilger, *Women Write Back: Strategies of Response and the Dynamics of European Literary Culture, 1790–1805*, Brill Academic Pub, Leiden 2009.

9 R.P. Weinreb, *Eagle in a Gauze Cage: Louise d'Épinay, Femme de Lettres*, AMS Press, New York 1993.

10 Używam terminu „feministyczny” w szerokim znaczeniu – dzieła francuskich wolnomyślicielek i krytyczne komentarze akademickie, które analizowałam, są feministyczne, ponieważ dotyczą idei, pisarstwa i życia kobiet w XVIII wieku i służą odkrywaniu i rehabilitacji ówczesnych autorek; zob. F. Héritier i in., *La plus belle histoire des femmes*, Seuil, Paris 2014.

11 Temat manuskryptów i druków *philosophie clandestine* zostanie omówiony w osobnym rozdziale.

i nie bez zaskoczenia zaczęto odkrywać w tych inicjatywach ślady kobiece. Jak pisze Élisabeth Badinter:

Choć może się wydawać, że ambicja nie ma płci [cyt. za É. du Châtelet – przyp. É. Badinter], wiele osób w XVIII wieku się z tym nie zgadzało: powszechnie uważano, że umiarkowanie i skromność są wrodzonymi cechami kobiecymi i nie mają wiele wspólnego z dążeniem do publicznego uznania i sławy, tak charakterystycznymi dla sfery publicznej i typowymi dla płci męskiej. Jednak nawet wstępna analiza aktywności intelektualnej kobiet w XVIII wieku przeczy tym twierdzeniom¹².

12 É. Badinter, *Émilie, Émilie ou l'ambition féminine au XVIIIe siècle*, Flammarion, Paris 1983, s. 17.

Indeks osób

W indeksie uwzględniono tekst główny oraz przypisy.

A

Abensour Léon 131, 251
Agrippa Heinrich Cornelius 50
Alembert Le Rond Jean de 57, 94, 156,
210, 247, 254
Amar Jean 191, 246
Angiviller Charles de (właśc. Charles
Claude Flahaut de la Billarderie) 144
Armstrong Ken 268
Artigas-Menant Geneviève 265
Arystoteles 40, 41, 154
Assézat J. 86, 246
Aubert Françoise 78, 91, 251
Auclert Hubertine 231, 232, 241, 251, 255
August Oktawian, cesarz 75

B

Bachofen Blaise 133, 259, 262
Bäcker Roman 23, 24, 265, 268
Bacon Francis 47
Baczko Bronisław 80, 247, 248, 255
Badinter Élisabeth 252
Baldensperger Fernand 265
Banasiak Bogdan 252
Baranowska Marta 135, 136, 268
Barber William Henry 252

Bard Christine 268
Barstow Anne Llewellyn 58, 252
Bartky Sandra Lee 132, 259, 262
Baszkiewicz Jan 18, 185, 252, 258
Bayet Albert 36, 252
Bayle Pierre 41, 44, 50, 52, 60, 65, 77, 245, 253
Beauharnais Eugeniusz de 177
Beauharnais Józefina, z domu Tascher
de La Pagerie, znana jako cesarzowa
Józefina 177
Beaumarchais Pierre-Augustin Caron
de 146
Beaurepaire Pierre-Yves 161, 252
Beauvau Marie Françoise Catherine
de (pseud. madame de Boufflers) 150
Beauvoir François Jean de, Marquis
de Chastellux 152
Beauvoir Simone de 18, 138, 173, 227, 233,
252, 270
Beer Esmond Samuel de 92, 245, 251
Beizer Janet 158, 252
Bellegarde Jean-Baptiste Morvan de 213
Benítez Miguel 19
Berchtold Jacques 133, 262
Berger Anne Emmanuelle 17, 35, 252, 268, 272
Bergerac Cyrano de 41

Bernard Maëlle 136, 252
 Bernardi Bruno 133, 259, 262
 Bernoulli II Johann 96
 Bessire François 252
 Besterman Theodor 96, 97, 99, 248, 252
 Björkman Sven 102, 107, 268
 Blanc Olivier 195, 252
 Bland Caroline 140, 255, 263
 Blennerhassett Charlotte 153, 252
 Bloch Olivier 18, 19, 84, 85, 249, 257, 264
 Blok Zbigniew 24, 262
 Boccaccia Giovanni 74
 Bodin Jean 42, 267
 Bogucka Maria 19, 253
 Boileau-Despréaux Nicolas 75
 Bonaparte Napoleon (właśc. Napoleon I cesarz Francuzów) 34, 185, 186, 215, 233
 Bonnet Marie-Josèphe 143, 144, 219, 253
 Bosco Domenico 44, 52, 253
 Bossler Marsylii Jean 110, 253
 Boucher François 44
 Boulainvilliers Henri de 62, 79, 91
 Bourbon-Conti Armand de 47
 Bourguinat Nicolas 137
 Boutaric François de 140, 169, 245
 Boy-Żeleński Tadeusz 147, 148, 149, 150, 152, 153, 248
 Boyer d'Argens Jean-Baptiste de 69, 268
 Brading Katherine 108, 253
 Brémontier Jeanne 240
 Brissot Jacques Pierre 182, 192, 198, 202
 Brix Michel 54, 253
 Brot Muriel 161, 266
 Brouard-Arends Isabelle 198, 257, 263
 Brown Andrew 97, 101, 248, 259
 Bruce Larry 111, 266

Buffenoir Hippolyte 141, 250
 Bugajewski Maciej 20, 260
 Bunge Wiep van 48, 269, 271
 Bunikowski Dawid 240, 268
 Burney Fanny 139
 Bury John Bagnell 36, 268

C

Cahm Eric 240, 253
 Calas Jean 87, 259
 Calmet Dom Augustin 102, 105, 107, 108, 253
 Candler Hayes Julie 94, 254, 263, 264, 265
 Canovan Margaret 132, 262
 Canziani Guid 43, 66, 251
 Caplan Jay 98, 253
 Carette Antoine-Auguste 181, 273
 Carnot Lazare 179
 Caron Mélinda 161, 162, 253, 269
 Causse Étienne 166, 253
 Cavaillac Cécile 159
 Cavaillé Jean-Pierre 45, 253
 Cazenobe Colette 165, 266
 Cerati Marie 192, 253
 Cervantes y Saavedra Miguel de 162
 Challe Robert 63, 91, 245
 Charron Pierre 42, 43, 50, 60
 Chateaubriand François-René 207, 210
 Châtelet Émilie du (właśc. Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil, markiza du Châtelet) 13, 15, 19, 31, 51, 63, 89, 91–119, 146, 150, 225, 226, 234, 239, 246–250, 252–257, 259–268, 270, 272
 Châtelet Florent du 101
 Chavagnes René 235
 Chéreau Patrice 46
 Chevalier Pierre 239, 253

- Choderlos de Laclos Pierre 38, 45, 47, 189
 Chodubski Andrzej 24, 27, 253
 Chojnicka Krystyna 11, 12, 266, 269
 Choudieu Pierre-René 201, 253
 Citton Yves 132, 156, 263
 Clarke Samuel 99, 263
 Clairaut Alexis Claude de 93
 Comte August 52, 238
 Condorcet Jean Antoine Nicolas Caritat
 de 57, 102, 135, 182, 188–190, 201, 203,
 211, 222, 245, 252, 257
 Conley John J. 145, 254
 Constant Benjamin 207, 210, 261
 Cosnier Colette 240, 242, 262
 Cotoni Marie-Helene 101, 109, 154, 169
 Courcelle Olivier 97, 254
 Courcelles Anne-Thérèse de Marguenat
 de (pseud. madame de Lambert) 148, 255
 Craig Edward 43, 260
 Craveri Benedetta 19, 254
 Crébillon Claude-Prosper Jolyot de 45
 Cremonini Cesare 41
 Crisafulli Rebecca Ann 159, 166–169, 172, 254
 Crook Malcolm 199, 255, 265
 Cross Máire 140, 255, 263
 Crudeli Tommaso Baldassarre 86, 87
 Curchod Suzanne (później znana jako
 Suzanne Necker) 139, 153, 206
- D**
- Dacier Anna 74, 75
 Danielewicz Iwona 142, 218, 254, 265
 Danton Georges Jacques 150, 179
 Dash Comtesse (właśc. Gabrielle Anne
 de Cisternes de Courtiras) 238, 245
 David Odette 134, 159, 160, 254
- Delacroix Jean-François 179
 Delaube 91
 Deleffre Frédéric 63, 245
 Démar Claire 236, 246
 Démier Francis 238, 239, 245
 Demokryt z Abdery 39
 Denis Delphine 141, 254
 Deraismes Maria 232, 235, 236, 254
 Deroin Jeanne 237
 Desan Suzanne 155, 255, 263
 Descartes René (Kartezjusz) 41, 43, 44,
 47, 52, 117
 Devance Louis 33, 178, 266
 Diderot Denis 18, 32, 38, 44, 57, 66, 85–88,
 94, 123–126, 128, 131, 146, 154, 155, 157,
 158, 160, 161, 169, 191, 204, 210, 222, 246,
 247, 254, 259, 260, 289
 Domenech Jacques 169, 257, 263
 Doyle William 199, 255, 265
 Dreyfus Alfred 31, 57, 239, 240, 241, 253,
 262, 266, 268, 269
 Du Marsais (właśc. César Chesneau
 Dumarsais) 30, 47, 60, 62, 63, 106, 247,
 268
 Duchêne Roger 19, 254
 Duffuler-Vialle Hélène 176, 269
 Dufour-Maître Myriam 137
 Dumas Aleksander (ojciec) 46
 Dumas Aleksander syn 231
 Dumouriez Charles-François 182
 Durand Marguerite 240
 Dybel Katarzyna 142, 143, 254
- E**
- El Makki Laura 189
 Eliade Mircea 227, 254

Elżbieta Charlotta Burbon Orleańska,
księżna de Chartres (pseud.
mademoiselle de Chartres) 150

Emery Pierre 105, 253

Epikur 39, 41, 154

Épinay Louise de (właśc. Louise
Florence Pétronille Tardieu
d'Esclavelles d'Épinay) 14, 19, 20, 32, 72,
124, 128, 134, 139, 140, 146, 155–174, 182,
200, 225, 227, 239, 246, 250–255, 257,
261, 263, 264, 289

Erazm z Rotterdamu 50

Étapes Lefèvre de Jacques 51

Euler Leonhard 94, 96

F

Falloux du Coudray Alfred Pierre de 238

Farg Arlette 219

Fassiotta Marie-Jose 148, 255

Faucheux Michel 195, 255

Fawkenner Everard 103

Fayolle Caroline 180, 255

Ferguson Adam 211

Ferry Jules 239, 259

Figes Evy 131, 255

Flawiusz Józef 109, 256

Fontenelle Bernard (właśc. Bernard le
Bovier de Fontenelle) 44, 61, 63, 65, 75,
78, 79, 91, 148, 149, 247

Forrest Alan 199, 255, 265

Foucault Didier 37, 41, 51, 255, 269

Fouquet Nicolas 47

Fourier Charles 231

Fragonard Jean-Honoré 45

Fraisse Geneviève 207, 219, 231, 255

Fraser Nancy 132, 259, 262

Fréret Nicolas 62, 63, 79, 80, 247

Furet François 185, 255

G

Gadamer Hans-Georg 13

Galiani Ferdinand 156, 255

Galileusz (właśc. Galileo Galilei) 47, 111,
112, 256

Gandt François de 97, 253, 264

Garasse François 42

Gassendi Pierre 19, 41, 44, 85, 260

Gaulle Charles de 234, 242

Gauvin Jean-François 99, 263

Gauville le Pellerin Marie-Thérèse de
100, 101

Gay Désirée Véret Jeanne 236, 246

Geffroy Annie 197, 198, 201, 202, 204,
263, 270

Genlis Stéphanie-Félicité de 142, 255

Gensonne Armand 182

Geoffrin Marie Thérèse Rodet 146, 151,
152, 153

Gilbert Anne-Françoise 139, 140, 263

Głowacki Michał 26, 260

Godineau Dominique 178, 219, 255, 270

Goethe Johann Wolfgang von 208

Goncourt Edmont de 122, 123, 150, 151,
152, 255

Goncourt Jules Alfred Huot de 122, 123,
150, 151, 152, 255

Goodman Dena 98, 154, 155, 255, 263

Gordon Daniel 133, 266

Gouverneur Sophie 54, 266

Gouze Marie (pseud. Olympe de
Gouges) 33, 185, 190, 194, 195, 198, 205,
219, 248, 252, 255, 267

- Graff Agnieszka 170
 Graffigny Françoise de (pseud. madame de Graffigny) 139
 Gréard Octave 140, 156, 255
 Gregory Tullio 40, 66, 255
 Grignan Françoise-Marguerite de 165
 Grimm Fredrich Melchior (pseud. Gauffecourt) 124, 152, 153, 156, 157, 160–162, 164, 166, 169, 172, 248, 249
 Groperrin Bernard 239, 253
 Grzeliński Adam 60, 245
 Guebhard Caroline Rémy de (pseud. Séverine) 240, 241
 Guérin de Tencin Claudine (pseud. madame de Tencin) 149
 Guibert, Jacques Antoine Hippolyte de, hrabia 152
 Guillois Antoine 215
 Guyomara Pierre 189
- H**
- Habib Claude 136, 255
 Hagenbrugger Ruth 91, 98, 99, 245, 263, 265, 266, 270, 272
 Hamel Frank 97, 255
 Hause Steven C. 241, 255
 Heinz Marion 208, 259, 265
 Heisenberg Werner 12
 Helios Joanna 141, 171, 256
 Helvetius Claude 215, 222
 Hénault Gaspard 140, 245
 Hénault Charles-Jean-François, znany jako Prezydent Hénault 148, 149
 Henriette ^{***}, słynna korespondentka Rousseau 139–141, 248, 250, 263
 Henry Charles 102, 245
- Herder Johann Gottfried 208, 259, 265
 Héricourt Jenny de 238
 Héritier Françoise 14, 256
 Herodot 109
 Hertz Paweł 185, 260
 Hesse Carla 198, 265
 Hessling Elias Johannes 43
 Hieronim ze Strydonu 50
 Hilger Stephanie M. 14, 157, 256
 Hill Christopher 45, 256, 260
 Hirschman Albert 130, 256
 Hobbes Tomas 47, 51, 67, 264
 Holbach Paul de 44, 57, 66, 81, 82, 84, 85, 146, 222, 246, 248, 266
 Holland Nancy J. 132
 Hölzle Dominique 132, 256, 263
 Homer 75
 Hufton Olwen H. 133, 256
 Humphreys Colin 110, 226
 Humphries Jeanne 240, 266
 Hunt Lynn 87, 256
 Husarski Wacław 135, 250
 Hutton Sarah 99, 263
- I**
- Ignaczak Paweł 142, 218, 254, 265
 Israel Jonathan I. 30, 39, 62, 66, 76, 256
- J**
- Jacob Margaret C. 64, 258
 Jakub I, król Anglii 109
 Jakubiszyn-Tatarkiewicz Anna 209, 248
 Jalobeanu Dana 64, 269, 272
 Jan Paweł II, papież 112
 Jaskólski Michał 11, 12, 221, 260, 266, 269, 270
 Jaworski Iwo 184, 185, 190, 256

Jedlecka Wioletta 141, 171, 256
 Jeske-Choiński Teodor 149, 177, 256
 Jestaz Laure 67, 251, 257
 Jung Carl Gustav 59

K

Kahan Michèle Bokobza 118, 270
 Kalwin Jan 51, 89
 Kamińska-Rudnicka Magdalena 223, 270
 Kamiński Łukasz 28, 270
 Kant Immanuel 96, 132, 209, 262, 267
 Karwat Mirosław 24, 262
 Kaśkiewicz Kinga 60, 245
 Keener Frederick M. 20, 254, 264
 Kennedy Ellen 132, 262
 Keohane Nanerl 130, 163, 279
 Kepler Johannes 112
 Kéralio-Robert Louise-Félicité de (właśc.
 Louise-Félicité Guynement de Kéralio;
 pseud. Louise Robert) 197, 198, 201,
 202, 204, 205, 248, 270
 Kierul Jerzy 13, 19, 95, 112, 256
 Klejman Laurence 235
 Klementewicz Tadeusz 23, 256
 Klever Wim 48, 269, 271
 Klopstock Friedrich Gottlieb 125
 Klossowski Pierre 19, 256
 Kölving Ulla 97, 101, 124, 169, 248, 254,
 259, 263
 Kołakowski Leszek 227, 254
 Korytowska Maria 208, 258, 271
 Koselleck Reinhart 49, 257
 Kowalski Jacek 74, 257
 Kramer Heinrich 58, 260
 Krauz-Mozer Barbara 23, 257
 Krzemieniowa Krystyna 49, 257

Kulesza Monika 143, 266
 Kupisz Kazimierz 142, 171, 257

L

La Fontaine Jean 75
 La Harpe Jean-François de 146
 La Mothe Le Vayer Francois 41, 45, 48,
 50, 60, 253, 261
 La Motte Houdara de 75
 La Pioche de la Vergne Marie-
 Madeleine (pseud. madame de la
 Fayette) 73, 143
 La Tour Marianne de 139
 Labille-Guiard Adélaïde 145
 Lachèvre Frédéric 37, 270
 Lacombe Claire 33, 190, 192
 Lafrance Guy 130, 261, 263
 Lalande André 81, 266
 Landes Joan 130, 131, 257
 Landucci Sergio 63, 247
 Laska Artur 23, 26, 27, 257, 270
 Laursen John Christian 64, 67, 258, 260, 264
 Le Bozec Christine 176, 257, 270
 Le Ru Veronique 98, 108, 111, 119, 257, 266
 Leclerc de Buffon Georges-Louis 156, 163, 257
 Lee J. Patrick 263
 Lehmann Andrée 242
 Leibniz Gottfried Wilhelm 99, 252, 254, 263,
 265, 267
 Léon Pauline 33, 190, 192
 Lequinio Joseph 189
 Lespinasse Julie Éléonore de 139, 146,
 148–150, 152, 153, 248
 Lessing Gotthold Ephraim 101
 Leszczyński Stanisław 97, 150
 Lévesque de Burigny Jean 63, 85

- Lilti Antione 146, 257
 Loba Anna 74, 257
 Loba Mirosław 74, 257
 Locke John 92, 172, 245, 251
 Lorsch Susan E. 20, 254, 264
 Lotterie Florence 137, 138, 266, 270
 Löwith Karl 49, 257
 Lu-Adler Hauping 96, 267
 Lubomirska z Czartoryskich Izabela
 (właśc. Elżbieta z Czartoryskich
 Lubomirska) 208
 Ludwik XIII, król Francji 121
 Ludwik XIV, król Francji 37, 46, 58, 74,
 75, 121, 143
 Ludwik XVI, król Francji 144
 Lukes Steven 189, 157
 Lukrecjusz 39, 41
- Ł**
- Łukaszewicz Marek 53, 271
 Łyszczynski Kazimierz 53, 271
- M**
- MacAdam Jim 130, 161, 280
 Macaulay Catharine 198
 Machiavelli Niccolò di Bernardo dei 43,
 52, 213, 253
 Maciejewski Marek 12, 269
 MacLean Ian 43
 Maillet Benoît de 63, 249
 Maillet Jean 239, 253
 Malebranche Nicolas 43, 63, 65, 91, 245, 249
 Malinowska Monika 192, 256, 265
 Manceron Gilles 240, 262, 269
 Mandeville Bernard 95, 247
 Manon Roland 205
 Marcil René (pseud. Lary Marcel) 234, 271
 Marczuk Barbara 142, 143, 254
 Maréchal Pierre Sylvain 90, 91, 249, 251
 Maria Antonina, królowa Francji
 i Nawarry (właśc. Maria Antonia
 Josefa Johanna von Österreich) 205
 Marivaux Pierre de 149
 Markov Walter 185, 190, 257, 258
 Markwart Anna 60, 245
 Marmontel Jean-François 146, 149, 152,
 155, 258
 Marsh David 27, 258
 Marso Lori Jo 129, 138, 258
 Marszał Maciej 12, 269
 Martin Jean-Clément 180, 219, 258
 Martínez Matías 26, 267
 Martorell Joanot 162
 Maryniarczyk Andrzej 36, 272
 Marzęcki Józef 49, 257
 Masham Cudworth Damaris, Lady 92,
 245
 Matuszewski Krzysztof 19, 256, 258
 Maupertuis Pierre Louis Moreau de 93,
 94, 97, 99
 Maurrasa Charles 242
 Mauzi Robert 96, 247
 Mazel Geneviève 197, 267
 McAlpin Mary 139, 258
 McKenna Antony 48, 271
 Meistera Jacques Henri 124
 Meller Stefan 185, 252
 Ménage Gilles 73, 74, 77, 249, 267
 Mendus Susan 132, 262
 Menzel Sara E. 195
 Méré Antoine Gombaud, alias Chevalier
 de 213

- Merecki Jarosław 49, 257
 Méricourt Théroigne Anne-Josèphe de 185
 Merneptah, faraon 111, 266
 Merrick Jeffrey 155, 255, 263
 Mersenne Marin 42
 Meslier Jean 18, 63, 267
 Michalski Marek 186, 258
 Michelet Jules 150, 177, 238, 249
 Milton John 125
 Mirabaud Jean-Baptiste de 61, 63, 247, 249
 Mirabeau Gabriel H. de 222
 Moland Louis 155, 250
 Molière (właśc. Jean Baptiste Poquelin) 41, 47, 250
 Monchoux André 209, 267
 Montaigne Michel de 42–44, 50, 51, 60
 Monteskiusz (właśc. Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu) 149, 207, 213
 Moravia Sergio 215
 Morciniec Elke 185, 258
 Moreau Isabelle 54, 55, 93, 267
 Morelleta André 213
 Morgan Thomas 103
 Morvan Anne 138, 263
 Mothu Alain 72, 77, 90, 104, 257, 264, 271
 Moureau François 63, 104, 245, 254, 264
 Mulsow Martin 62
- N**
- Naigeon Jacques-André 44
 Naquet Emmanuel 240, 262, 269
 Nasiłowska Anna 18, 258
 Naudé Gabriel 41, 43, 45, 48, 253
 Necker Jacques 206
 Necker Suzanne → zob. Curchod Suzanne 139, 153, 206
 Neuman Anna 44, 260
 Neumann Michael 130, 261, 263
 Newton Isaac 250, 254, 256, 263, 264, 265
 Niboyet Eugénia 237
 Nicolas Claire 267
 Niemojewski Andrzej 109, 256
 Nowak Joanna 216, 267
- O**
- Omacini Lucia 165, 258
 Ortigue de Vaumorière Pierre de 213
 Ortous Mairan Jean-Jacques de 98, 149
 Ostrowiecki-Bah Hélène 67, 251, 257
- P**
- Paganini Gianni 42, 43, 62, 64, 66–69, 251, 258, 260, 264, 267, 271
 Pailloux de Saint-Mars de (pseud. hrabina Dash) 238, 245
 Palm Etta (właśc. Etta Palm d'Aelders) 33, 201–203, 205, 219, 250, 258, 267
 Palmer Robert Roswell 258
 Pange Victor de 216, 258
 Paprocka Joanna 58, 260
 Paracelsus 43
 Paradis de Moncif François-Augustin de 213
 Parker Alice 159, 160, 267, 282
 Pascal Blaise 205, 213, 259
 Patin Guy 41
 Pellegrin Nicole 138, 259, 264
 Penrod Lynn K. 225, 271
 Perrault Charles 75
 Perrens François-Tommy 37, 258

- Perrin Jean- François 132, 263
 Pico della Mirandola Giovanni
 Francesco 50
 Pierzchalski Filip 24, 262
 Pietrzak-Thébault Joanna 196, 258, 265
 Pietrzykowski Tomasz 31, 240, 253, 268
 Pintard René 29, 38, 39, 41, 259
 Planté Christine 137
 Platon 154
 Pluquet André François Adrien 61, 271
 Plutarch z Cheronei 74
 Płaszczewska Olga 208, 210, 271
 Pognon Maria 240
 Pomponazzi Pietro 41, 43,
 Poncelet Christian 235, 269
 Poniatowski Stanisław August, król
 Polski 151
 Popkin Richard H. 43, 271
 Popowicz Kamil 19, 259
 Potępa Maciej 208, 259, 265
 Poullain de La Barre François 189
 Prévot Jacques 67, 251, 257
 Prokop Jan 74, 142, 143, 254, 257
 Proudhon Pierre-Joseph 237, 238
 Pufendorf Samuel von 171
 Puppo Alberto 240, 268
- Q**
 Quéval Marie-Hélène 100, 258, 264
- R**
 Rabine Leslie 195
 Rabsztyń Andrzej 167, 259
 Racine Jean Baptiste 75
 Rak Joanna 23, 265
 Reclus Maurice 239, 259
- Reichler Claude 38, 259
 Reimarus Hermann Samuel 101
 Ricciotti Giuseppe 109, 259
 Richardson Samuel 156
 Richelieu Armand-Jean, kardynał,
 pierwszy premier Francji 58, 121
 Richet Denis 185, 255
 Rieu Véronique 241, 272
 Riot-Sarcey Michèle 231, 237, 238, 272
 Robespierre Maximilien 179, 185, 186,
 192, 196
 Rogowicz Waclaw 128, 246
 Roland de la Platière Marie-Jeanne
 (pseud. madame Roland) 139, 192, 205
 Roland Pauline 237
 Romme Gilbert 189, 204, 205, 259
 Rosa Annette 219, 259
 Rosenblatt Helena 129, 133, 135, 259, 272
 Roth Georges 167
 Roulin Jean-Marie 137
 Rousseau Jean-Jacques 32, 57, 129–141,
 146, 157–160, 162, 164, 166, 172, 208, 215,
 216, 225, 248, 250, 255, 256, 258, 259,
 261–264, 267, 268, 270, 272
 Royer Clemence 61, 259
 Ryś Grzegorz 61, 259
 Rzeszutek Zdzisław 109, 259
- S**
 Sade Donatien Alphonse François de 19,
 38, 45, 47, 221, 252, 256, 258, 270
 Sadowski Mirosław 12, 269
 Saint-Evremond Charles de 43
 Saint-Just Louis Antoine de 179
 Saint-Lambert Jean-François 97, 102, 103
 Salaün Franck 138, 139, 264

- Salvan Adrien 87, 259
 Sand George 237
 Sandrier Alain 72, 77, 90, 271
 Schama Simon 179, 259
 Scheffel Michael 26, 267
 Schmitt Amandine 207, 217, 272
 Schwartz Joel 131, 259
 Schwarzbach Bertram Eugene 31, 92, 100,
 101, 103–107, 114, 115, 249, 264, 267, 277
 Scudéry Madeleine de 213
 Seguin Maria Susana 64, 91, 92, 94, 100–
 102, 107, 259, 264, 267, 272
 Seth Catriona 137
 Séverine → zob. Guebhard Caroline
 Rémy de 240, 241
 Sévigné Marie de Rabutin-Chantal de
 (pseud. madame de Sévigné) 143, 165,
 166, 245, 266
 Sherman Carol 123, 259
 Siéyes Emmanuel-Joseph 150, 218, 250
 Simon Richard 51, 64, 118
 Singer Rowe E. 172, 250
 Sint Nicolaas Samantha 202, 267
 Skarzyński Ryszard 24, 260
 Skinner Quentin 132, 258, 264
 Skrzypek Marian 18, 19, 81, 95, 123, 124,
 246, 260, 264, 267
 Sławiński Janusz 26
 Smith Adam 211
 Snopek Jerzy 228, 267
 Soboul Albert 185, 190, 257, 258, 260
 Sokalska Małgorzata 208, 285, 271, 283
 Solarska Maria 260
 Solovieff Georges 216, 257
 Spieralska-Kasprzyk Beata 196, 258, 265
 Spini Giorgio 47, 48, 260
 Spink John Stephenson 19, 44, 62, 66, 85,
 260
 Spinoza Baruch 48, 51, 118, 271
 Sprenger Jacob 58, 260
 Staël von Holstein Anne-Louise
 Germaine de (pseud. madame de Staël)
 12, 19, 22, 34, 129, 138, 153, 206–217, 219,
 248, 249, 251, 252, 257–259, 261, 262
 Steinbrügge Leiselotte 137, 260
 Stoker Garry 27, 258
 Strauss Henry Leo 62
 Sylwestrzak Andrzej 260
 Szaniawski Franciszek Ksawery 187, 273
 Szczepaniak Karolina 24, 267
 Szczucki Lech 40, 255
 Szenic Stanisław 186, 260
 Szopa Katarzyna 17, 272
 Szyjkowski Marian 208, 260
- T**
- Tacyt (właśc. Publius Cornelius Tacitus) 213
 Taïeb Edith 241, 251
 Taine Hipolytte 145, 260
 Tegnerowicz Joanna 27, 258
 Telegier Madeleine 243
 Tenenti Alberto 36, 37, 267
 Thébaud Françoise 232, 261
 Tissandier Pierre-Louis 183, 219, 261
 Tobiasz Marcin 24, 262
 Topolski Jerzy 25, 261
 Tourneux Maurice 86, 164, 245, 246
 Trapnell William H. 94, 250
 Trouille Mary S. 166, 261, 284
 Tully James 132, 258
 Turgot Anne-Robert-Jacques 102, 151,
 152, 211, 245

U

- Ugniewska Joanna 19, 254
 Urban VIII, papież 112
 Urbinati Nadia 198, 257
 Usakiewicz Joanna 73, 267

V

- Valbot Jane 242
 Vallayer-Coster Anne 143
 Vallone Yves de 91
 Vanini Lucilio (właśc. Giulio Cesare Vanini) 41–43, 45, 51, 253
 Vargas Yves 137, 261
 Vauquelin des Yveteaux Nikolas 48
 Veil Simone 233
 Vergniaud Pierre Victurnien 182
 Verlaine Paul 5
 Vernière Paul 86, 246
 Vérone Maria 240, 242
 Viala Alain 161, 162, 257
 Viau Théophile de 41
 Vichy-Chamrond (pseud. madame du Deffand) Marie de 149, 150, 152
 Viennot Éliane 137, 138, 259, 264
 Vigée Le Brun Élisabeth 142, 144, 198, 218, 254, 265
 Villedieu (pseud. madame de Villedieu) Marie-Catherine de 139
 Vincent Patrick 130, 261
 Voisin Marcel 51, 261
 Voltaire / pol. Wolter (właśc. François-Marie Arouet) 57, 63, 87–89, 93–95, 98, 102, 103, 105, 107, 123, 146, 150, 151, 155, 160, 204, 251
 Volland Sophie 85, 86, 246

W

- Wade Ira O. 66, 85, 95, 96, 105, 247, 260, 261, 263
 Waddington Graeme 110, 266
 Walch Agnès 45, 261
 Wallach Scott Joan 195, 267
 Waszak Tomasz 26, 267
 Watteau Antonie 44, 47
 Weil Françoise 106, 261
 Weinreb Ruth Plaut 14, 20, 139, 140, 159, 164, 173, 261, 264
 Weiss Louise 242
 Wexler Victor G. 131, 267
 Whaley Leigh 199
 Whitehead Barbara 100, 265
 Wickelgren Florence L. 48, 261
 Wierusz-Kowalski Jan 227, 254
 Wiesberg Dvora E. 114, 261
 Wigura Karolina 125, 261
 Winckelmann Johann Joachim 208
 Winegarten Renee 207, 261
 Wingrove Elizabeth R. 130, 261
 Winn Colette H. 137
 Winock Michel 206, 261
 Winter Ursula 99, 265
 Wisbert Reiner 208, 265
 Wiśniewska Dorota 19, 262
 Wolfe Charles T. 64, 269, 272
 Wolff Christian 93, 94, 96
 Woolf Virginia 170, 262
 Woolston Thomas 94, 103, 250
 Wroczyński Krzysztof 36
 Wursten Dick 100, 115, 272
 Wysłobocki Tomasz 19, 95, 121–123, 142, 144, 145, 191, 192, 194–196, 203, 218, 219, 248, 262, 265, 272

Z

Zahorski Andrzej 186, 262

Zanone Damien 137

Zemek Theodora 211, 262

Zinsser Judith P. 19, 93, 94, 98, 99, 247,
254, 262-265

Ziółkowski Jacek 24, 262

Zola Emil 240

Zwoliński Zbigniew 208, 259, 265

Zysberg Andre 30, 262

Ż

Żaboklicki Krzysztof 19, 254

The Muslim Rebellion

Women's Erudite Libertinism
of Enlightenment France
and its Tropes in the Feminist Tradition

Summary

The author has attempted to explore the ideological origins of women's emancipation demands that emerged in France during the Revolution of 1789 in the form of legal vindications. The analysis presented here aimed to establish the origins of French women's emancipatory thought, even if the 'beginning' itself was a conventional moment. It was therefore assumed that the theories of the erudite women could provide a starting point in considering the changing social status of women in France. Landmark moments were also assumed, which helped to structure the stages of analysis of the mechanisms of worldview transformation from the birth of the idea of women's erudite libertinism and the demands that formed the doctrine.

The author analyses the thought of eighteenth-century French women thinkers from the *libertinage érudit* movement, focusing on their ideas concerning the Church, religion, education and the public sphere. The monograph demonstrates the common heritage of these women thinkers by identifying the distinctive features of their views. The political thought of the erudite women took various forms, circulating in closed circles outside the control of monarchical and ecclesiastical authority, undergoing constant change. In this book, the system of erudite ideas will be reconstructed by recreating and interpreting the thought of Enlightenment women authors. The evolution of women's social roles and changes in emancipatory attitudes from the *ancien régime* to the present day have influenced the perception of the writings of erudite women as irrelevant or difficult to understand. Erudite women libertarians were depreciated in the ideological sphere, and when they were mentioned, they were treated as a marginal phenomenon. Meanwhile, the topics they addressed – such as the impact of religion on women's status in the public sphere, inequalities in access to education or lack of political representation – remained relevant. Later waves of feminism brought these issues to the fore, becoming a testament to the struggle against gender

stereotypes, a critique of the limitations of women's identities and a polemic against traditional views of their role in society and the private sphere. The last decades of the twentieth century opened up new avenues for the study of erudite thought, mainly through the exploration of clandestine philosophical literature (*philosophie clandestine*) and the influential educational initiatives of the elites of the time, for example 'La Correspondance littéraire, philosophique et critique'. Gradually, traces of women's thought began to be discovered in these ventures.

A glaring example of the repetitive nature of discriminatory practices is the recent events in Poland, where, in the context of the fight against religious dogma and the Church, pretending to be the arbiter of truth and law, a section of society, including agnostics, had to protest once again against religious influence on legislation and remind the principle of secularity of the state. The current state of affairs, including the almost total ban on abortion in Poland or the Taliban's policy towards women in Afghanistan, shows how much religious interventions affect women's lives.

It is worth revisiting the work of erudite women to avoid the pitfalls of a biographical perspective that has limited their evaluation over the years. The thought of Enlightenment women freethinkers has often been marginalised as secondary or imitative, which recent research considers unfair. The monograph presented here is an opportunity to show the connections between their doctrine and later waves of French feminism. Works from the fields of women's history, literary studies and philosophy provide valuable references here, enabling a novel evaluation of Enlightenment theories of liberty from a feminist perspective.

Structure of the book

In order to facilitate the tracing of transformations in the theories of *libertinage érudits* and to show the characteristic ideological evolutionary accents of their doctrine, the analyses are divided chronologically into sections, which are preceded by an overview of the state of research on *libertinage érudit*.

The first chapter reconstructs the evolution of the notion of *libertinage érudit*, *désprit* – *libertins érudits*. It describes the changes within *libertinage* theories under the influence of social and systemic factors that led to the development

of the trend. The state of research is analysed, together with the identification of the authors of the groundbreaking discoveries in this area.

The second chapter is devoted to the intellectual legacy of the erudite libertines in the anti-religious sweep of the radical Enlightenment (1650–1750). The literary activity of the so-called secret philosophers (*philosophes clandestins*), who prepared the ideological ground for future processes of secularisation, is analysed. This theme will prove important for the study of the history of religion, and the legacy of erudite women will provide new knowledge – in particular, the intellectual legacy of Émilie du Châtelet (Gabrielle Émilie Le Tonnelier de Breteuil, 1706–1749) will serve to identify the main mechanisms of biblical criticism, growing out of scientific experience and influencing worldview transformations.

Chapter three reconstructs the flourishing of women's work in the encyclopaedist era. It traces women's paths of promotion and, in particular, interprets the little-known theories of progress and secular education of Louise d'Épinay (Louise Florence Pétronille Tardieu d'Esclavelles d'Épinay, 1726–1783), pushed into the shadows by the more well-known contemporary concepts of Jean-Jacques Rousseau and Denis Diderot. D'Épinay's reform proposals made her one of the most important feminist voices of her era.

Reminiscences of the vindication of erudite libertines are devoted to the final, fourth chapter of the book. It analyses the postulates that grew out of women's civic activism and the associated ideological heritage that materialised in the legal and political space of the revolutionary era (1789–1804).

A separate section of the book is devoted to collecting and constituting into doctrine the most important postulates and values that were revealed during the source research on the thought of French eighteenth-century erudite libertines.

Finally, in the epilogue, an attempt is made to outline the features of the ideological heritage of the erudite libertines in French women's history.

Redaktor
Magdalena Granosik

Projekt okładki
Łukasz Kliś

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Zuzanna Jurasz

Redaktor inicjujący
Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 28.02.2026
Copyright © 2025 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.03.2026 publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

 <https://orcid.org/0000-0002-8662-605X>
Budzanowska, Anna
Muślinowa rebelia : kobiety libertynizm
erudycyjny oświeceniowej Francji i jego tropy
w tradycji feministycznej / Anna Budzanowska.
– Wydanie I. – Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu
Śląskiego, 2025

<https://doi.org/10.31261/PN.4248>
ISBN 978-83-226-4481-2
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-226-4482-9
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
<https://wydawnictwo.us.edu.pl>
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:
volumina.pl Sp. z o.o.
ul. Księcia Witolda 7–9
71-063 Szczecin

Wydanie I. Ark. druk. 18,25. Ark. wyd. 19,5. Papier offset 90 g. PN 4248. Cena 54,90 zł (w tym VAT)

Osiemnastowieczna Francja to epoka intensywnych przemian społecznych i intelektualnych. Kultura dworska pełna ceremoniału i elegancji, ściera się z rodzącymi się żywiołowo nurtami filozoficznymi, podważającymi dotychczasowe autorytety, zarówno polityczne, jak i religijne. To czas, w którym pojęcie wolności staje się istotnym tematem dyskusji, a kobiety, szczególnie te związane z nurtem libertynizmu erudycyjnego (*libertinage érudit*), zaczynają odgrywać znaczącą rolę w powstawaniu nowych idei.

W przedstawianej książce autorka analizuje teorie francuskich wolnomyślicielek, przez lata niedoceniane, a stanowiące oryginalny wkład w nurt libertynizmu erudycyjnego. Refleksje oświeceniowych erudytek pozostają nadal aktualne w dyskusjach o roli państwa w kształtowaniu praw kobiet i ich pozycji w społeczeństwie. Krytyczne spojrzenie na Kościół, religię, sferę publiczną oraz edukację jest jednym z mniej znanych, choć istotnym źródłem emancypacyjnych postulatów, które pojawiły się podczas rewolucji 1789 roku, budując dziedzictwo przyszłych fal feministycznych we Francji. Książka wnosi znaczący wkład w zrozumienie intelektualnych podstaw emancypacji oraz roli kobiet w formułowaniu teorii wolnościowych i równościowych w oświeceniowej Francji.

Monografia stanowi kompendium współczesnej literatury poświęconej oświeceniowej myśli filozoficznej i społecznej dotyczącej obyczajowej i prawnej pozycji kobiet, a także literatury osiemnastowiecznej przez kobiety tworzonej.

Z recenzji wydawniczej
prof. dr hab. Krystyny Chojnickiej,
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

Monografia ta powinna być obowiązkowa na studiach romanistycznych oraz w ramach gender studies i studiów feministycznych. Konieczne jest też umieszczenie tej pozycji w spisie lektur w ramach takich przedmiotów, jak historia Francji (szczególnie XVIII-wieczna), historia ruchów społecznych oraz historia myśli politycznej. Książka ta jednocześnie powinna znaleźć czytelników wśród osób pasjonujących się historią feminizmu, dziejami Francji, ruchami kobiecymi oraz libertynizmem.

Z recenzji wydawniczej
prof. dr hab. Romana Bäckera,
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Cena 54,90 zł (w tym VAT)

ISBN 978-83-226-4482-9

Więcej o książce

